

## IRODALMI TÁRSAS KÖREINK EMLÉKEZETE

BESSENYEITŐL KISFALUDY KÁROLY KÖRÉIG

TOLDY FERENCZTŐL.

(Felolvastatott 1875. február 7-dikén.)

I. Az ó s az új világ irodalmaiban találkozunk az ízlésnek s a központosított munkásságnak egy oly tényezőjével, melyről az irodalmi történetírók egészen ugyan nem szoktak megfejtkezni, de nagy hatását rend szerint csak akkor méltatják kellőleg, midőn az a politikai hatalommal egyesült vagy hivatalos szervezettel és ranggal bírt. Találkozunk a Periklesek, a Ptolemaeusok és Augustusok udvaraival a classicus népeknél, a Mediciekével, a XIV. Lajoséval, a weimári fejedelmekével az új időkben; találkozunk ott az alexandriai muzeummal, valamennyi tudós társaságok e legrégiebbikével, itt a renaissance utáni akademiákkal, melyek a tudományok előrevitelére sokat, az ízlésére csak kivételkép hatottak üdvösen. Azon tényezőről ellenben, mely a szabad s magán társas körökben érvényesült, többnyire csak alkalmilag, írók és költők életírásaikban, veszünk tudomást, daczára annak, hogy azok némely irányokban messze kiható befolyást gyakoroltak az ízlés s az irodalmak sorsára. Nekünk

csak *egy* Mátyás királyunk volt, kinek udvara a renaissance vívmányait örökre meghonosította hazánkban, de oly korban, midőn egy nemzeti irodalom felsőbb kifejtésére a múlhatatlan előzmények magában a nemzetben még hiányoztak, s ekkép egy ilyen létesülésének, az európai műveltségnek keleti fajunkba beoltása által, csak is előfeltételeit teremthette meg; a mi pedig később Erdélyben, Bethlen s a két Rákóczi György körül megindulni látszott, e kisded államnak csakhamar bekövetkezett elsüllyedése miatt átalakító hatással nem lehetett; a Széchenyi akadémiaja végre már csak akkor keletkezett, mikor irodalmi társas köreinkből már oly költészet fejtett vala ki, mely egy, köz tekintély által szervezett nyilvános tudományos testületnek támogatását igen, de irányadását többé nem igényelte, úgy hogy ennek főbb teendőjéről a tudományos vizsgálat élesztése maradt, mit hathatósan teljesített is. Igen, a tudományok magyar akadémiaja akkor jött, midőn költészetünk a művészi fejlettség magasabb fokára emelkedett már, de melyet nem minden társas kapcsolatot nélkülöző, egymástól elszigetelt elemeknek köszönünk, hanem ellenkezőleg különböző társas körökben egymásra ható, s egy-egy közös irányban egyesülő erők fejtettek ki s virágoztattak fel.

II. Az első ily kör melyet ismerünk, legott irodalmunk feléledésekor, a *Bessenyei György társasága* volt, ez előtt épen száz évvel, melyet új meg új tagjaival, míg a nagy mozgató Bécsben lakott, körülte gyülekezni, tőle irányt és lelkesedést venni látunk. — Ez után 1787-től fogva a *kassai magyar társaság* következett, melynek élén Bacsányi állott; s 1790 óta Bécsben a

*Görög Demeter köre*, ki, míg V. Ferdinánd nevelését nem vette át, tehát egy évtizeden túl, minden Bécsben lakó s koronkint Bécsbe ellátogató magyar elemeket maga körül egyesített, s hatását nem csak az e kör által kiadott hírlapok, könyvek, hanem jutalomtételek által is éreztette, sőt 1791-ben az első magyar pályadíjt, Bárányi Péternek, a maga magyar *Psychológiájáért*, némi ünnepelességgel nyújtotta át, Báróczy Sándor szónoklata mellett. — Szinte a kilenczvenes években jött össze Pesten Schedius Lajosnál néhány itt élt író, többnyire egyetemi tanárok: a széplelkű Haliczky, a német irodalom tanára, a hamvaiban is tiszteletre méltó Mitterpacher Lajos apát, a természetrajz, a nagynevű vegyész Winterl, ki már 1784-ben kísérlett vala meg egy természettudományi társulat szervezését, Schönvizner és Schwartner historikusok, Kreil a philosophus, Dugonics a matematikus és magyar regényíró, báró Prónay Sándor az encyclopaedista . . . kik philosophiai és historiai tárgyak felett német és diák nyelven értekeztek; mi a házi gazda barátjának, Kármán Józsefnek, alkalmat adott magyar írói estélyeket indítványozni b. Podmaniczky Anna, gróf Beleznay Miklós tábornok özvegyének házi úrnősége mellett, melyeken Pestnek magyar tudósai gyülekeznének, ez úton reménylván, hogy lassankint a magyar nyelvet veendik fel munkáik írásában, s ekkép Pest magyar irodalmi középponttá válnék. Meg is nyílt ez újkori *első magyar salon* a lelkes úrnő házában; a Kármán *Urániája* is, szinte Beleznayné pártfogásával, megindult, hogy a társas térrel párhuzamosan hasson egy középponti folyóirat is, midőn a Kármán

váratlan halála s egy országos leverő esemény a nagy horderejű eszmének, sőt már kezdeménynek, véget vetett. A Martinovics-féle katasztrófa volt az, mely, nem kevés írók részint börtönbe juttatván, részint a vesztőpadra, villámként csapott le az írói és buzgó nemzeti körökbe, azokban rémületet terjesztett s minden ily társas szövetkezéstől sok időre elriasztott.

III. Csak e század második tizedében, ama szomorú esemény emlékezetének a világrendítő francia háborúk közepett elhanyaványulta után, és József nádor rokonszenves politikájának hatása alatt, lélekzett fel ismét a magyar irodalom; és gróf Teleki László kir. táblai bárónak, a magyar nyelv s az akadémiai eszme buzgó és lelkesült mozgatójának háza megnyílt a magyar íróvilág előtt. A Teleki László asztala rendes vendégei a Marczibányi-küldöttség tagjai, s majd a *Tudományos Gyűjtemény* helybeli dolgozó társai voltak. A nagy szót Jankowich Miklós, a tudós és gazdag régiséggyűjtő, és Horvát István, dr. Kovács Mihály és Fejér György vitték, míg Virág Benedek és Kulcsár István kényelmöket csak ritkán áldozták fel a nagyúri salonnak, Báthory Gábor superintendens és Mokry Benjamin extanár pedig tiszteletteljes zavarban helyet engedének a fulánk nélkül elmés Fáy Andrásnak s a jovialis Szemere Pálnak, kik a nagy tudósokat a tudós grófnak hagyva — míg a historikusok a régi történet felett élénk, a theologus urak az akkor szőni yegre került hitgyesülésről néha izgatott vitákat folytattak, a fiatal gróf Teleki József pedig tiszta látásával és nyugodt tárgyilagosságával a már tekintélyes férfiak hevét mérséklé — a ház asszonya

melegítő és nemesítő szelleme sugaraiban lették boldogságokat. Ha ezek néha Csokonai vagy Himfy elsőségéről vitatkoztak, ha aesthetikai kérdéseket feszegetve, Szemere élesen és Schedius simán harczoltak a költői subjectivismus- és objectivismusról, ott Schiller, itt Goethe-hez sorakozva, a lelkes grófné, biztos szépérzékével s kedélyes modorával mindig győztesen kiegyenlítette az ellentéteket. Teleki László halála után (1821) e nemes sympósionok megszűntek, s én csak 1824-ben voltam szerencsés, először, e felséges asszony előtt megjelenni, midőn Kazinczy Ferencz jóságából egy levél és csomó átvételével bízattam meg. A grófné kegyes volt a jelentéktelen kezdőt meghívással tisztelni meg; de folytonos érintkezésbe csak 1831 óta jöttem vele, midőn akadémiai állásom a Teleki ház gyakori látogatójává és vendégévé tett. Soha nőben ennyi ést ily kedélylyel, ennyi méltóságot több kellemmel, a legforróbb hazafiságot ily európai kultúrával egyesülve nem láttam: ez gazdaggá és tanulságossá tette társaságát, mely felett igénytelen könnyűséggel s nem keresve uralkodott, s azért nem nyomasztó, hanem művelő, de, és mennyire! nemesítő is volt azon gyöngéd emberszeretetével, melyet mind az emberek feletti ítéleteiben, mind jótéteményeiben tanusított! Azért őt, mikor elhunyt, ép úgy gyászolta a magyar akademia mint Carolina Augusztá császárné, ki vele levelezett, a nádorné, kivel benső barátság fűzte össze, s a szám nélküli szegénység, melyre, mint halála után meglett jegyzőkönyveiből kitűnt, hosszú áldásos életében egy milliót költött saját vagyonából. Bocsná-

a kitérésért; de ki őt ismerte, róla szólván, képes-e e nagy, e fenséges alaknak csak torsóját mutatni fel?

IV. Míg ekkép a köz lelketlenség és csüggedés közepett a Teleki-ház kedvet és bizodalmat öntött a keletkező írói karba, s a ház asszonya benne buzgón táplálta a hazafiság szent tüzét, mely a siker, sőt az elismerés kétéssége mellett, maga volt képes kitartásra edzeni a munkás férfiakat; míg e főúri kör mivelőleg hatott a tudomány egyszerű embereire, s fényt kölcsönzött az ügynek s az ügy képviselőinek egyaránt: a *Kulcsár István háza* volt az, hol a Teleki László néhány törzsvendége körül az ósdiak nyelvésze Beregszászi Pál, s ezek kíméletlen malleusa, az újtók legbátrabb s a modern irodalmakban legtudósabb előharczosa Helmezy, az »Esküvés« költője Gombos, s a vígjátékíró Sebestyén Gábor, de az új ivadék is, különösen Bilkei Pap Ferencz, Schittensam Szaniszló (az utóbbi Töltényi), Ungvár-Németi Tóth László s a hirtelen fényben feltűnt Kisfaludy Károly által képviselve, tarka vegyületben gyülekeztek, sőt koronkint a vidék kitűnőségei is, köztők 1815-ben Kazinczy Ferencz, szűkebb körben fogadtattak. Kulcsár István, 1806 óta az első és mind egyetlen pesti magyar hírlap írója, mint ilyen egyszersmind a pesti magyar írói társas életnek is természetes középpontja volt. Talentoma és ízlése kevés, tudománya több, hazafiúi önfeláldozó buzgósága legtöbb az egész körben: innen azon tisztelet és tekintély, melyben minden párt emberei előtt oly méltán állt. Kulcsár az volt e század első negyedében Pesten, a mi az elébbinek utolsó tizedében Bécsben Görög és Kerekes. Akkor az irodalom még nem volt ke-

reseti ág, s a mi hasznot egy kedvelt hírlap, kiadóinak hozott, azt ezek nem a magokénak, hanem az irodaloménak tartották, magokat pedig e szerény összegeknek a nemzet által megbízott sáfárjaiként tekintették. Így amazok; így Kulcsár is a nyelvet és irodalmat érdeklő kérdések megfejtésére jutalmakat tűzött ki, könyveket íratott, azokat kiadta, vagy megjelent munkákat tömeges vétel és osztogatás által pártolt és terjesztett. S ezek körül ő nem válogatott a pártokban: ép úgy íratott az orthológ Beregszászival egy magyar szóképzéstant, mint kiadta a neológ Tóth László görög és magyar verseit. Horvát Istvánt ő bírta rá, hogy őstörténete *Rajzolatait* elkészítse, melyeket saját költségein kinyomatott és olvasóinak ajándékuł megküldött. A színügynek éppen nem volt tevékenyebb és kitartóbb mozgóatója, a megyénél úgy mint a közönségben lapjai által s a társas téren, s nem volt nálánál boldogabb senki, midőn odáig vitte, hogy egy állandó pesti magyar színház számára a hatvani utcában lakháza mellett üresen állott telek leginkább az ő fáradozásai folytán megvétetett; s viszont keverseres könyveket sírt, midőn e telek, hosszas pusztán heverés után, gróf Cziráknak eladatott, mert ezzel annyi édes gond és munka fél sikerét örökre eltemetve látta. A megtestesült hazafiság volt tehát az, melynek benne annyi derék férfiú önként és őszintén hódolt, mely az ő társas körét bizodalommal töltötte el iránta, a miért minden irodalmi szándék és terv nála beszéltetett meg, s orthológ és neológ az ő körében vitatta meg a kor legfontosabb kérdéseit: a nyelvújítását, s a Kazinczy által indított s az ő körében Helmezy Mihály által ótal-

mazott versreformot, ámbár mindkettőt szenvedélylyel és részrehajlással, mely azokat tisztába hozatni nem engedte. És önála volt az, hol a *Tudományos Gyűjtemény* terve elkészült, és készen ajánlatot Trattner János Tamásnak, a vállalkozó kiadónak, életbe léptetés végett; nála volt az, hogy — daczára az erről szállongó fable convenuenek — az *Aurórát* Kisfaludy Károly indítványozta, s nála főzetett ki az egész »alapítási terv,« mely szintén már készen tálatatott fel a Trattner farsangi estélyén, hol az aláírások is megkezdettek, de ez egész alapítási ügy főleg Kulcsárnál vitetett azon túl is. Ekkép nemzetiségünk kifejlésére az akkor még szerény és idegenes fővárosban, az irodalomnak, főleg tudományos részeiben, munkába vételére, de a színügy és szépirodalom felvirágoztatására is, a Kulcsár István körének, századunk két első tizedében, nevezetes, sőt döntő befolyása volt; s ez képezi legszebb címét e nemes hazafi iránti méltó hálatartozásunknak. De e kör szakbeli heterogén elemei, nyelv dolgában túlconservatív hajlamai, a költészet iránti érzéketlensége, melyet mint nemzeti ügyet támogatott ugyan, de külső héján túleszmecsere tárgyává nem tett: okozták azt, hogy az ízlés nemesítésére általában nem hatott.

V. E körülmény természetes következése az lett, hogy a költők azt, mit a buzgó, de mereven és inspiráció nélküli Kulcsárnál fel nem találtak, másutt, a vidám, élezes, de meleg kedélyű és költői lelkületű Vitkovics Mihálnál keresték fel, kinek vendégszerető háza már 1808, de majd rendszeren 1812 — tudniillik az óta, hogy Theodórájával szerelni frigyben egyesült — a

Pesten élő szépszellemeknek mindig nyílt, kedves és lélekderítő gyülekező helye lett. E kör első törzsét a *Kazinczy triásza*, maga a mester által így nevezve, tette: Vitkovics, Szemere és Horvát István, az akkor még ifju Horvát István, ki itt egészen más volt mint Telekinél és Kulesárnál: mert itt a költők közt maga is majdnem költő lett, koronkint maga is áldozott egy-egy verseeskét a lant istenének, három éven át egy kis almanachot tett közzé, a *Dámák Kalendáriomát*, egyszer pedig a *Hat Sonett* kiadásával lepte meg Szemerét és Kazinczyt. De később is, mikor a komoly historiai múza az ő arcának is komolyabb kifejezést, társalkodásának követelő, néha fanyar hangot adott: itt, visszaifjodva gyönyörködött a házi úr nyájas éneklésében és élczes epigrammai játékaiban. Én, kinek — mit örök hálával ismerek el — szabad volt, 1821 óta már, tanácsért hozzá folyamodnom s imponáló tanulságos beszédeit néha órákig lesnem, a Vitkovics-körben alig ismertem ama szigorú férfiúra, kitől a gyengék annyira féltek: szerezetre méltó mosoly űzte el homlokáról azon fellegeket, melyeket reá akkor már az élet gondjai s az irodalmi ízetlenségek feletti, bár szorgalmasan rejtett, neheztelések is vontak, de melyek a mosolyon keresztül részvétet gerjesztőleg átvillámlottak. Csak itt érezte magát jól az agg Virág Benedek, kit Theodóra soha kézcsók nélkül nem kísért le a ház küszöbéig, s kinek nevenapja, úgy mint a Kazinczyé, minden évben egy külön ünnepély tárgya volt. Itt mondta el Fáy, a házi gazda kérésére, néha azon ifjúkori dévaj költeményeit, melyeket ha barátjai ónnal leloptak, ő a censúrai institútiót mint

védpaizsát szeszélyesen magasztalta. Itt olvasta fel 1810-ben Kölcsey az első magyar románczot, a maga *Rózáját*, itt 1815-ben Szemere és ő a magok gúnyorait a *Mondolat* ellen; s itt dörögte el Helmecey hatalmas apologiáját a nyelvújításnak, melyhez aztán Horvát István, akkor egyetlen ismerője régi nyelvünknek, jó szívvél nyújtotta rögtönzött adalékait. Itt olvasta fel Gombos Imre apró vígjátékait, melyek sajtót soha sem láttak; itt Ilosvai Samu, a »Palugyai« regény szerzője, dalait, és Hubay József, ódáit, melyekben Szemere a Csokonai és Berzsenyiből csent ragyogó gondolatokat és kifejezéseket nem késett néma, de tiszteletteljes bókkal — mint nagyra becsült régi ismerőseket — idvezelni: mi aztán a bizodalmas társaság jó kedvét költötte fel, a középszerűségeket pedig a háztól lassankint elriasztotta.

VI. Következménydús lett Döbrentei fölvétele e körbe, midőn 1809-ben Pesten átutazván, abba Szemere által bevezettetett. A huszonhárom éves ifju akkor Erdélyben, gróf Gyulay Ferenczné házánál lakott mint nevelő, a hova Kazinczy által ajánlva volt. Társas szép idomai, hazafiúi tüze és irodalmi hajlamai legott kedvessé tették őt a triász előtt, melytől azon szent ígérettel vált meg, hogy nem csak a rá bízott kedves gyermekből jó hazafit nevel, hanem rajta lesz a nemzetiség, a nyelv és irodalom érdekében, a társas téren is működni. Megszülemlett ekkép a *Kazinczy-triász egy vidéki ex. ositárának*, egy második, egy erdélyi, irodalmi középpontnak eszméje. Egy irodalmi folyóirat kiadására már ekkor buzdította volt őt Kazinczy, s a triász ezt munkákkal és pártfogás-szerzéssel támogatni ígérte. Döbrentei nem

is feledkezett meg a szép feltételekről. Visszatérvén Erdélybe, ismeretségeket szőtt, levelezést indított több fiatal tudományszerető papok és tanárokkal; s midőn 1813-ban a grófi ház a nevendék Lajossal Kolozsvárra ment fel, Döbrentei, keresve és felhasználva az úri házakkal az érintkezést, a nemzetiség és irodalom érdekében szerencsésen izgatott (a Paszmosi Teleki Ferenczet ő tette magyar költővé), a tanult emberokat maga köré gyűjtötte, rendes havi estélyeket adott, melyeken egymás munkáit olvasták, bírálták, teendőket osztottak ki egymás között; s ekkép indult meg az *Erdélyi Múzeum*, s ekkép születtek meg azon adalékok legtöbbszei, melyek erdélyi tollakból folytak. Sőt midőn az 1817—19. éveket Gyulay Lajossal Maros-Vásárhelyt töltötte, az ott immár rég elmúlt *Magyar Nyelv-művelő Társaság* felélésztését is megkísérlette, készült és felterjesztetett annak alaprajza, meg is alakíttatott az új társaság, s az ülések, remény fejében megnyíltak, de betiltattak, míg a megerősítés leérkeznék Bécsből, mely azonban nem érkezett le soha. A buzgó mozgatónak pedig, befejezván nevelői tisztét, 1820-ban Magyarországra visszatérte után az Erdélyben általa támasztott irodalmi szép élet ismét megszűnt.

VII. Míg Döbrentei ekkép működött Erdélyben, Pesten még mind állott és virágzott a *Vitkovics köre*, mely legfényesebb napjait 1813-ban élte, midőn Berzsenyit, 1815-ben, midőn Kazinczyt, a kor két költőkirályát, színről színre üdvözölhette. Fő jelentősége e körnek a nyelvújítási mozgalomban volt: a Kazinczy triászából fejlődve, minden új erőt magához vonva, az észrevétle-

nül irodalmi középponttá váló Pestben a nagy nyelvreformátornak egyetlen de erős vára lett. E névnek jele alatt volt benne testületi szellem, közös meggyőződés, lelkesedés, szeretet; volt talentom, finom ízlés; a vídám sympósionok soha nem költészet, kölcsönös bíráskodás nélkül. Azonban, midőn 1818-ban Kisfaludy Károly is belépett abba, a nyelvkritika helyébe, ennek drámái, melyekről az egész világ beszélt, foglalták el a szőnyeget. Az ő jártassága a széptani elméletben s a modern népek költészete ismeretében, vitái közt az ellenfeleit elborító gondolatgazdagság és rohamos sebesség; melyet, ha kellett, élez és só fűszerezett és csípőssé tett; de már maga a tárgy, mely körül a társaság leggyengébbnek érezte magát: mind ez kényelmetlen lett a lassúbb gondolkodású, szépirodalmi dolgokban inkább érzékkel és tapintattal mint biztos elvekkel bíró idősburakra nézve; a kétheti összejövetelek veszteni kezdenek kedélyességökből. Nevelte a bajt egy váratlan összekocczanás. Kisfaludy *Kérői* játszottak el; az ügyvéd közönség Per-földyben Nagy István kir. alapítványügyi jogigazgató arczképére ismert, s Vitkovics, nagy tisztelője a vélt megbántottnak, kissé komolyan támadta meg Kisfaludyt, pártolva a többiek által, kik ez aristophanesi szabadságban a magyar színügyre és irodalomra veszélyt láttak; s a kör először lett kénytelen fenyegető szót hallani az érzékeny költőtől: »No csak bántsatok: sorba színpadra hozlak benneteket.« Vége volt a szívélyes egyetértésnek. S egyszerre azon vette magát észre a kör, hogy hiszen már széthulló félben van. Virág erősen vénült, s ritkán jött át Budáról nyárban is; Szemere vármegyei hivatala,

Horvát családja, maga Vitkovics Verbőczy által voltak elfoglalva, eltartóztatva; Kisfaludy az *Auróra*-val, mely különben még itt tartatott keresztvíz alá Szemere által, egy új középpontba kezdé gyűjteni maga körül az új erőt, s a barátokat már csak Mihály napja hozta össze az egykor oly vidám falak közt a ház urát köszönteni: a Vitkovics-kör nem volt többé. S míg most a keresztutczai régi kastélyház küszöbén költők helyett már csak cliensek és prókátorok találkoztak: egy új társaság, az *Auróra-kör* kezdett a gróf Károlyi György üllei-úti házában képződni, melynek házi gazdája Bártfay László volt. E kör emlékezetének lesznek a hátralevő fejezetek szentelve.

VIII. De itt feljebb kell kezdenem. Kisfaludy Károly már 1819 végén ismerkedett meg a gróf Károlyi háznál, hova gróf Waldsteinék által hivatalos volt, Bártfay Lászlóval, a grófi ház titkárával, ki által nyeretett meg először Kazinczy irodalmi reformjai számára, melyeket aztán az *Auróra* első évfolyama gyakorlatilag hatalmasan hirdetett, Kazinczynak magának örvendező meglepetésére, úgy hogy ez méltó dicsekvéssel kiáltott fel Kisfaludy Sándorhoz írt levelében: »Az a nagy dísz melyet lelkes öcséd *Auroráján* elöntve látunk az *én munkám!*« Így Kisfaludy Károly — nem hivatalosan, mint az egykori triász, hanem magától — a Kazinczy zászlaját lobogtatva, *egy új kör középpontjává*, mint kinek *Aurorájához* az előbbi körök tekintélyei, gróf Teleki József és Schedius, Kulcsár és Horvát, Szemere és Vitkovics, Fáy és Kölcsey, sőt maga Kazinczy is munkásan csatlakoztak; mindennapi látogatói pedig, azokon

kivül, kik tegnap még tanítói voltak, mint Helmecezy és Bártfay, a Kazinczyt tisztelő legifjabb nemzedék tagjai, kik tőle tanulni, az általa kitűzött új irányokban általa vezettetni szerencsénknek tartottuk, s kik közül Bajza, Czuczor és Vörösmarty nem sokára költészetünk ez újabb — aürórai — korszakának fő díszzeivé lettek. Ha addig a magyar költő, talentomát a lyra szűk körében, s magyar és külföldi példakon leginkább gyakorlatilag nevelte fel: Kisfaludynak, mint alaposan kimívelt szépésznek, elméleti tudománya, mélybe ható ítélete, ehhez világ- és emberismerettel táplált lélektani tekintetei és irodalmi széles ismeretei által ifju barátai látköre kiszélesedett, s bevezetteténk a nálunk régtől fogva nem mívelt *tárgyilag*os költészet ismeretébe; compositió és charakterrajz körül annyi reánk nézve újat tanultunk tőle, miről Schedius aesthetikai leczkéin nem hallottunk volt semmit: hogy okúlva és csodálva őt, csüggtünk ajkain, főleg midőn a (német) játékszínen feltűnt új darabokat beszélve meg, éles ítézetét szelleme és tapasztalásai egész gazdagságával illusztrálva, egy merőben új világ nyílt meg előttünk. Ilyenkor szívesen megfelelt ő közbevetett kérdéseink vagy kételyeinkre, motiválta saját eljárását dolgozataiban, ha egy és másnak okát indokoltuk, s ép oly szigorral gáncsolta saját régibb darabjait mint a magunkéit, melyeket bírálata alá terjesztettünk. Soha nem hallottam valami »módszeresb« előadást — pedig hallottam itthon s a külföldön eleget — mint a milyet egy ízben a történeti drámáról rögtönzött előttünk, midőn Vörösmarty a maga *Salamon királyát* közölte vele (mely utóbb e nyomon átdolgozva jelent meg), s ekkor

olvasott fel némely részeket *Konstantinápoly veszedelme* című, egészen soha ki nem vitt drámájából, magyarázgatva mint kívánta abban azon feladást megoldani: nem egy egyes hős, hanem egy egész nemzet bukását drámailag megalakítani, s így egy dramatizált eposzt adni, a melyeket Shakspeare legtöbb történeti drámaiban látott. Átalában, mind lakásán, mind sétáinkon a társalgás nem folyt egyébről mint a művészetről, s koronkint a politikáról is, név szerint 1823 óta az alkotmány sérelmei, a megyékbe küldött királyi biztosok, s az 1825-iki országgyűlés elején a kedvező közjogi leíratról; valamint a nemzetiség s az akademia ügyéről, melynek felállításában, nagy megbotránkozásunkra, nem hitt, míg 1828-ban Széchenyi által felkeresve, s őt, az ő szívósságát és okosságát megismerve, akkor is hitt, midőn iránta viszont mi teljesen kétségbe estünk. S ezek így folytak nála és vele 1826-ig, midőn Bártfay megnősülvén, s a Kisfaludy-körnek megnyitván vendégszerető házát, mi egyszerűen abba tettük át tanyánkat, de úgy hogy rendes mindennapi látogatásaink nála egészen soha sem szűntek meg.

IX. Idő közben Bártfayt az ekkor már megosztzkodott Károlyi testvérek közül gróf György vette volt személye mellé. Boldog az oly hatalmas, ki bizodalmás ily munkaerőre és jellemre ruházhatja át; de boldog az oly mívelt és önérzetes férfiú is, ki ily úrnak áldozhatja munkásságát, életét, mert őt hazafiúi és magán érdemeiért tisztelnie, bizodalmaért és jóságaiért szeretnie kellett volna, ha ura nem volt volna is. Kevés férfiút ismerem, ki Bártfaynál több általános míveltséggel, alaposabb

ismeretekkel a szépirodalomban, a történetben és jogban bírt; e mellett biztos ítéllettel, szellemmel és ízléssel, és ki csak azért nem szerepelt az irodalomban, mert a mely idejét nem ura érdekeinek szentelte, azt folyton tanulásra és jegyeztetésre fordította. Fiatal korában költött is: néhány szép verse s egy nagyobb históriai elbeszélése meg is jelent az *Aurórában*, de magát csak műkedvelőnek tekintette: hogy író legyen, hiányzott benne az önbizalom. Később egész lélekkel történelmi kütfő-tanulmányokat űzván, több jogtörténeti kérdésre tömegét gyűjtötte az adatoknak, melyeket, ha majd egykor nyugalomba bocsáttatik, feldolgozni szándékozott; de midőn e rég óhajtott kor küszöbén állott, melyben a tudománynak reménylt kizárólag élni, elvesztetjük őt. Restelte, hogy az akademiába őt pusztán remény fejében beválasztottuk, kik azt hívők, hogy ezzel kényszerítjük félre tenni bátortalanságát; ez egyre nézve mindazáltal csalódtunk benne: az írónak, úgy mond, egész ideje urának kell lennie; nekem kötelességem egész lélekkel uramat szolgálnom. A tanulmányt ezen túl is önmívelésnek és pihenésnek tekintette. Nyomosabb és tanulságosabb alig volt bárki részvéte irodalmi estélyeinkben, mindenikünk sokat adott ízlésére, ítéletére, tudományára: többször kértük, írja le — mert a naplózás hasznos de időt rabló szokásáról nem mondott le soha — írja le eszméit, melyeket gyakran oly szerencsésen fejtegetett; de ő azokra nem fektetett súlyt, s nem tette. Mégis nem csak házi gazdánk, hanem valóságos elnöke volt szabad társaságunknak, melynek valódi születési éve az említett 1826, midőn házilag berendezkedett.

X. A fiatal özvegy, kit Bártfay háza jó nemtőjévé tett, Mauks Josephína, egy szepesmegyei nemesház leánya volt. Zemplény több úri házaival családi összeköttetésben, ott előkelő nevelést vett, s benne szellem, szív s irodalmi műveltség a legszebb öszhangzásban egyesültek. Élénk, vidám, szívélyes és finom társalgását azon hév, melylyel a nemzeti ügyet s minden jót szeretett, azon igénytelenség, mely ily eszű és ismeretű nőknél ritkán találhatik, szeretetre méltóvá, társaságát vönzová s nemesítővé tette egyszersmind. Gyöngye kora óta a Kazinczy és gróf Dessewffy József családjaihoz baráti kötelékekkel fűzve, az irodalom s ennek emberei iránti tisztelet nála hagyományos levén, barátnénk volt, mielőtt személyesen ismert. Közénk jövé, rövid időn meleg szeretetünket bírta, s ennek csak azon határtalan tisztelet vehetett határt, melylyel erényei, egész nemes valója iránt viseltettünk. A leggyöngédebb barátság volt az, mely minket hozzá, őt hozzánk kötötte, s idővel, mikor minket is saját családaink vettek körül, s ezek is megtanulták rajta csüggeni, ezekre is kiterjedt, sőt az évek folytán, ha lehetett, mind erősebbé, bensőbbé vált. Hitveseink nővérei, gyermekeink az ő gyermekei is lettek. A ti árnyékaitokat hívom tanuul, dicsőült lelkek! Kazinczy Ferencz és Szemere, Kisfaludy és Kölcsény, Bajza és Vörösmarty, Szontagh és Zádor, és téged, ki szenvedéseid közt az ő körében lelted fel fő vigasztalásodat, Wesselényi Miklós! az lett volna-e nála nélkül életünk, munkásságunk, sőt némely munkánk is, a mi lett? Bocsánat a hosszabb kitérésért! De nem kitérés ez: e nő volt azon gyémánt kapocs, mely e legszebb lánczot összetar-

totta, mikor még egész és ép volt, és akkor is, mikor annak egyes szemei egymás után kihulltak, egész az ő sírjáig, melynél — annyi nemes keblek elhamvadván előtte — egy magam én hozhattam meg a kegyelet ez áldozatát, az egyetlen és utolsó rom e szép világból. S így el kellett ezeket mondanom, hogy érthető legyen azon folytonos művelő hatás, melyet a Bártfay ház a Kisfaludy körére, ennek egész szellemi munkásságára, s így közvetve az irodalomra is, gyakorolt. A férfi alkot és világít, de ereje örökké nyers marad, és tüze égető, ha a női szeretet, szelídség és kellem nem mérsékli és nem szépíti azt. Bártfay neje volt azon őrszellem, ki e szép kör érzései és tevékenysége felett észrevétlenül, s mindig nemesítőleg lebegett. Nem tudva jobbak lettünk általa, ítéleteink méltányosabbak, kifejezésünk melegebb, a költők alakjai mindinkább közelítők az erkölcsi eszmény felé. A Bártfay-estélyek fűszere, sőt nem csak fűszere, hanem komoly tanácskozásaik tárgyai költőink művei voltak úgy, mint a külföld nagy szellemeinek alkotásai, melyek olvastattak, melyek felett eszmecsere folytattatott. Nem csak, hanem irodalmi actióink is itt határozottak el, itt bíráltattak meg, mielőtt a közönség elé léptünk velök; de ha philippikáinkban a pezsgő vér, Bajza vitatkozási művészete a férfiak zajos javalását többnyire kivívta: a női szépérvék és biztos ösztön igénytelenül ellenőrizte a netaláni túlságokat. S ez volt mindig a helyes; s midőn mégis a makacsság és szeszély nem engedett, megjött többnyire a nap, mely *őt* igazolta. Josephine nem volt Ninon de l'Enclos vagy madame du Boccage: amaz egy bájos de frivól, ez szabályos és hideg irodalmat csinált: ő

körülötte a lángész is érezte a határt, melyen soha át nem szabad síklani; az irodalmi harcok pedig, melyek azon korban sűrűen követték egymást, nemtelenekké, a mi részünkről nem válhattak.

XI. Mégis, daczára a szoros barátságnak, mely a ház vendégeit minden időben összezsátolta, belső bajok még sem hiányoztak koronkint. Mert jöttek perczek, melyekben irodalmi vélemény- és érdeksurlódások a szent kört is veszélyeztetni látszottak; de csak látszottak. Így midőn Kazinczy az *Aurórától* a *Hébéhez* látszott átpártolni, és Kisfaludy azt, nem minden befolyása nélkül Sándor bátyjának, érzékenyen vette; midőn az iliászi ügy miatt Kazinczy és Kölcsey közt megoszlottunk; midőn a *Conversationslexikoni* pörben Bajza és gróf Dessewffy József közt, midőn a *Szent Hajdan Gyöngyei* kérdésében köztem és Kazinczy közt, midőn a két *Auróra* miatt Bajza és Szemere, a *Jelenkor* tulajdonjoga felett Vörösmarty és Helmeczy közt szakadások álltak be: ilyenkor ő mint kért, és csillapított, s mi mindent tett e nemes nő, hogy a megzavart béke helyreálljon, míg az, bár néha hosszabb idő múlva csak, de végre mégis, helyre állott — egyetlen kivétellel, mely Helmeczy csendes kivonulását vont maga után — s ki érezte ezt sajnosabban mint ő? De minden más bajok elcsendesedése felett ki volt ismét boldogabb mint ő?

XII. Az első csapás, mely, bár nem váratlanul, mégis, mikor bekövetkezett, kábító hatással sújtott le bennünket, *Kisfaludy Károly halála* volt, 1830. november 21. Nem csak egy szeretett barátot, tiszteletünk és hálánk fő tárgyát veszítettük el, ki nélkül magunkat

addig gondolni sem tudtuk; hanem ott állt — épen előttünk, kik nagy erejét ismertük, kik mások felett tudtuk mit várhatánk tőle, s mit főleg ezen túl, midőn a halálával egy időben felállított akademia életbe lépendő, az ő munkásságának új mezőt nyitandó és támogatást nyújtandó volt — ott állt, mondom, előttünk az országos veszteség, egész nagyságában. A mi keblünket elfogta, határos volt a kétségbeeséssel! *Ki lép ürült nyomába?* volt, a mit egymástól kérdeztünk, de a mire feleletünk nem volt. El voltunk keserédve a sors iránt, mely a nagyság küszöbéről rántja le a jövőnek hőseit. Híven fejezte ki az érzést, mely bennünk sajgott, Vörösmarty még három év után is, felkiáltván, barátja emlékezetére írt ódájában:

Minket kétszeresen sanyar  
Égő fájdalom és nemzeti veszteség,  
Mert a nagyra szülötteket  
Nagygyá lenni kaján végzet irígyeli;  
Félig kész remekek között  
Pályájok derekán hullnak idő előtt,  
S új hőst a megerőtetett  
Század, húnytaiért, kétkedik adnia!

Hetek múlva tért csak vissza eszméletünk, csak akkor találtuk meg kérdésünkre a feleletet, hogy: *Mi*. Éreztük, hogy cselekednünk kell, az általa pusztán hagyott tért vállvetve gondunk alá venni. Megkérdeztük a nemzetet, tudniillik az irodalmat szívéen viselő nemzetet, melynek szavazata kellett: emléktársaságot alkottunk, s el lettünk ismerve az addig páratlan részvét által, minek folytán, annyi viszontagságok után az emlék ügye ma

már oda jutott, hogy felállítása biztosítva van. Elhatároztuk egy időben az ő munkái kiadását általam, s azok maig hat kiadást értek; elhatároztuk az *Auróra* s a *Kritikai Lapok* folytatását Bajza által, mindkettő 1837-ig folyt, s ez évtől fogva meg bővített program szerint a kritikai *Figyelmező*, s a tudományos és szép-irodalmi *Athenaeum* lépett helyökbe, ez hét éven át, melybe idő közben a *Figyelmező* is bele olvasztatott, s mely volt-e, és milyen hatással irodalmunknak s az idő közben állandósított pesti színiügynek nemesebb fejlesztésére, meghatározni ez alkalommal nem reám tartozik; de az igen is, hogy kimondjam, hogy a tizenhárom éven át folytatott munkásság e körből vette éltető erejét, s azon erkölcsi mandátumból, melyet elhunyt mesterünkől öröklöttünk. De az egyes ember halandó: nekünk gondoskodnunk illett a jövőről is; gondoskodnunk, hogy barátunk emlékezete azon túl is intő példakép, s a jövő nemzedékek legnemesebb erőinek állandó egyesítője maradjon azon czélokra, melyekre ő mostoha időkben, oly fényesen, melyekre mi derültebb időkben, az ő nevében nem siker nélkül törekedtünk. Felállítottuk 1836 végén a Szépirodalmi Intézetet, melynek kebeléből van szerenésém ma, ily érdeklődő hazafiúi gyülekezett előtt, az elmúlt szép időkről kegyeletesen emlékezni.

XIII. És be is következett — a természet örök törvénye szerint — az idő, mely a Kisfaludy-kör tagjait egymás után kiszólitotta az életből. Közel egy évvel szerzőnk után elhagyott bennünket Kazinczy Ferencz, végső határán egy dicső és mind végig munkás életnek, nem

keservet, hanem büszkeség érzését hagyva ránk és nemzetünkre. Őt 1838-ban Kölceynk követte legszebb férfikora delén, megsíratva egy ország és annyi hű barát által! Megjöttek azon sanyarú idők is, melyek földönfutókká tették Vörösmartyt és Bajzát, melyek éveken át ovatos lappangásra kárhozták e Társaságot is; megjött a kor és kör fő díszének, Vörösmartynak, szomorú elvonulás után, hazafiúi fájdalmak közt történt elhúnyta; meg Bajza lassú halálának évei, melyeket a körre oly végzetes 1858. év rekesztett be. Ez időben az egykor oly népes, oly vidor és tetterős szövetség már csak hármunkból állt: s íme ezek ketteje, Bártfay és Szontagh is, kevés hónappal utóbb, követte Bajzát: életben hagyva még a ház asszonyát, kinek koporsóját, 1860-ban, annyi jó barát közl az utolsó, én magam, követtem. — *A kör ki volt halva!* — Nem! A kör él, virágzik és gyümölcsöz e Kisfaludy-Társaságban, s fog élni mind addig, míg hazaszeretetéből és dicső tradícióiból lelkesedést és erőt merítve, szerencsés lesz a nemzettől az »Éljen« szavazatot kiérdemelni.

---